

УДК: 811.161.2'373.7:821.161.2-3.К1/7.08

Коваленко Наталія,

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка***СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФРАЗЕМ
В ОПОВІДАННІ П. КУЛІША “ГОРДОВИТА ПАРА”**

У статті проаналізовано семантико-граматичні класи фразеологізмів, їх функціональну навантаженість у романтично-баладному оповіданні П.Куліша “Гордовита пара”. Саме фраземи виконують роль національно-мовного компонента в художньому відтворенні дійсності автором.

Особливу увагу присвячено вигуковим фраземам, емоційна й експресивна насиченість яких зумовлює продуктивність їх у мовотворчості П. Куліша.

Ключові слова: фразема, семантико-граматичні класи, розмовне мовлення, мовотворчість.

In the article the semantic-grammatical groups of phraseological units, their functional loading in the story by P. Kulish “Hordovyta para” are analyzed. The phraseological units play the role of national-language component in the artistic author’s reflection of the reality.

The special attention is paid to the exclamation phraseological units, the emotional and expressive saturation of which predetermine their productivity in the language of P. Kulish.

Key words: phraseological unit, semantic-grammatical groups, colloquial language, creation.

Вивчення фраземіки української мови на матеріалі творів художньої літератури дає змогу з’ясувати активні процеси та динаміку форм і змісту ustalених висловів у різних функціональних умовах, простежити стилістичний потенціал оказіональних трансформацій ФО, осмислити глибинні взаємозв’язки з національним менталітетом.

Як складову індивідуально-художнього мовлення фразеологію розглянуто у працях Л. Авксентьева, Н. Бабич, В. Білоноженко, І. Гнатюк, М. Демського, М. Коломійця, Ю. Прадіда, Н. Сологуб, В. Ужченка, В. Чабаненка, Л. Щербачук та ін. Науковці переважно зосереджують увагу на структурно-семантичних, функціонально-стилістичних, фразеотворчих, мистецтвних аспектах дослідження фразем у художніх творах Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, О. Вишні, О. Довженка, М. Рильського, О. Гончара, П. Загребельного та ін.

Особливості мови творів П. Куліша досліджували і високо оцінили В. Русанівський, О. Муромцева, С. Єрмоленко, Н. Сологуб М. Кравченко, О. Кумеда та ін. Лінгвісти розглядають особливості лексики, словотворення,

експресію синтаксису художньо-словесної творчості П. Куліша. Звертається увага і на фразеологію як важливий елемент мови творів автора.

Мета нашої розвідки – описати семантико-граматичні класи фразем, які є яскравим стилістичним засобом у романтично-баладному оповіданні П. Куліша “Гордовита пара”.

За висновками науковців, у дослідженні фразеологізмів як елементів художнього твору важливо враховувати і семантику, і ті системні зв’язки, в які вступає в тексті фразема, а також їх стилістичні особливості у конкретних текстах. У зв’язку з цим застосування семантико-граматичної класифікації видається найбільш зручною.

М. Алефіренко зазначає, що фраземи утворюють семантико-граматичні розряди, які “не збігаються з частинами мови як лексико-граматичними категоріями” [1, с. 42]. При виокремленні семантико-граматичних класів фразеологічних одиниць (ФО) слід урахувувати як семантичні, так і морфологічні та синтаксичні особливості. Саме такий триєдиний підхід забезпечує більшу об’єктивність і всебічність класифікації семантико-граматичної природи фразем [3, с. 10-14].

Отже, під семантико-граматичним класом фразеологізмів розуміємо сукупність таких одиниць, які характеризуються однотинністю семантичної репрезентації об’єктивної дійсності, спільністю морфологічних категорій та синтаксичних функцій.

За значенням і функцією в реченні ми розподіляємо фраземи у творі П. Куліша «Гордовита пара» на такі семантико-граматичні класи: субстантивні, ад’єктивні, адвербіальні, дієслівні та вигуківі.

Серед субстантивних фразем в аналізованому творі виокремлюємо такі групи (залежно від того, яка сема входить до змісту конкретних одиниць): ФО – назви істоти, ФО – назви власне предмета і ФО з абстрактною семантикою.

1. ФО – назви істоти, що характеризують її за віковими та іншими фізичними ознаками: *стара голова* – “досвідчена людина похилого віку”; *Добре сидіти в теплому запічку за старими головами...* [4, с. 182]; *зоря красна* – “молода дівчина”.

2. ФО, що стосуються номінацій, не пов’язаних із людиною та її діяльністю: *святе небо* – “... здається, й сонце сіяло краще на святому небові...” [4, с. 182].

3. ФО, що є назвами власне предмета, вживаються у творі письменника для позначення конкретних предметів, лінгвалізують різноманітні об’єкти матеріальної культури, а також ті, що перебувають у сфері людської діяльності чи інтересу. Серед них ми виокремлюємо ФО, що є конотативними номнами їжі та питва: *п’яне чоло* – “... дві бочки меду, що зовуть п’яне чоло, або спотикач, – такого, що од одного кубка спотикатимешся” [4, с. 185].

Отже, субстантивні фраземи в оповіданні П. Куліша функціонально навантажені та різні за семантикою. Найпоширенішими є ФО – назви істоти: у сполученні зі словами вони можуть бути суб’єктом і об’єктом дії, виступають у синтаксичній функції підмета, додатка, іменної частини складеного присудка.

Різні за структурою та семантикою ад'єктивні фраземи. У мові твору функціонує значна кількість конструкцій типу: 1) словосполучень: *сивий як голуб; як голубка положлива; мов зоря красна*; 2) речень: *біжить, як та рибонька в'ється* тощо, яких об'єднує узагальнене, категоріальне значення якості. Залежно від того, який тип ознаки лежить в основі значення ад'єктивних фразем оповідання П. Куліша, поділяємо їх на якісні та відносні, повнозначні та займенникові.

Якісні повнозначні ад'єктивні ФО, що вживає письменник, можна об'єднати в такі групи (за умови, якщо вони вступають у семантико-синтаксичні відношення з іменниками-назвами особи):

1) ФО, що моделюють фізичні та психічні властивості людини: *“зарідав, як мала дитина”* [4, с. 187]; *“... та сумує, та чахне, мов свічка тале”* [4, с. 188]; *“... мов малювання яке пише, сидить, було, на лаві в матері”* [4, с. 184];

2) ФО, що позначають моральні якості людини, переважно моделюють негативні риси, наприклад: *мов неприкаяний, блукає* [4, с. 188].

Виявлено нечисленну групу ад'єктивних ФО, що називають ознаки, які стосуються неістоти, наприклад: *“вода з відер наче срібло лється”* [4, с. 183].

У межах ад'єктивної фраземіки П. Куліша виділяємо групу займенникових одиниць, які за своїми семантико-граматичними ознаками належать до означальних. Характерною їх особливістю є можливість виступати в одній числовій формі, переважно у формі однини:

1) “усе” – *де що на світі є; цілий світ*;

2) “усі” – *і свої і чужі; увесь світ*.

Семантичні особливості ад'єктивних фразем є основою, на якій розвиваються їхні синтаксичні функції. У реченнях цей розряд ФО частіше є означеннями, іменною частиною складеного присудка.

Досить поширені в мовотворчості П. Куліша та різні щодо своєї структурної організації адвербіальні конструкції ФО, які поділяємо на ряд підгруп: якісно-означальні, способу, міри, місця, часу.

Так, якісно-означальні фраземи, що опосередковано характеризують ознаку, належну особі, розкривають характер людської діяльності: *“... дивлюсь у давнину, наче крізь воду прозору”* [4, с. 182]; *“Очима поводить – наче душу з тебе виймає”* [4, с. 182]. Незначна частина адвербіальних якісно-означальних одиниць розкриває ознаки, що належать істоті або неістоті, наприклад: *“... мов та хмелина коло його в'ється”* [183].

Групу адвербіальних ФО становлять фраземи місця: ФО, що вказують на напрямок дії щодо її віддалення: *на край світа*. Поширенішою є група адвербіальних ФО часу:

1) ФО, які вказують, коли відбувається дія: *день від дня; в неділю і свята; з давніх-давен*;

2) ФО, що вказують на межу дії в часі: *до сходу сонця; до кінця віку* та ін.

Отже, адвербіальні ФО єднає спільна властивість: відсутність парадигматичних форм; поєднуючись з іншими словами чи фразами в синтагматичному ряді, вони вступають з ними у зв'язок прилягання. Адвербіальних ФО мети та причини не зафіксовано в мовній тканині оповідання письменника.

Численними є дієслівні фрази. Одиниці з основою *дати* – *давати* функціонують в обох видових формах, їх часто використовує письменник: “... *щира душа, себе на сміх не подасть, та й годі*” [4, с. 183]; *хустки подавала* [4, с. 185]. У межах дієслівної фразеології реалізуються значення часу:

- 1) теперішнього: *душу з тебе виймас*;
- 2) минулого: “... *занудив світом неказанно. З лиця спав, аж почорнів од великої туги*” [4, с. 188];
- 3) майбутнього: *словом ласкавим перекинеться*.

Зауважимо, що кожна дієслівна фраза, що вступає в семантико-синтаксичні відношення з іншими елементами в синтагматичному ряді, може виконувати ту чи іншу синтаксичну функцію в реченні. Найчастіше дієслівні ФО виконують функцію присудка. На відміну від лексем, фразеологізми є складнішими утвореннями, що не тільки називають предикативну ознаку суб'єкта, а й характеризують із певним експресивно-образним відтінком: “... *скине оком – наче до тебе заговорить, а заговорить – наче заграє*” [4, с. 183]; “*всі митарства пройти*” [4, с. 182]; “*пішла чутка поміж дівчат*” [4, с. 183]; “*щира душа, себе на сміх не подасть, та й годі*” [4, с. 183].

Отже, огляд функціонального навантаження дієслівних фразем в оповіданні П. Куліша свідчить про вміння письменника використати потенційні семантичні, граматичні та фразеологічні можливості, про універсальні властивості українського дієслова взагалі.

На окрему увагу в мовотворчості П. Куліша заслуговують вигуківі фрази. Їх вживання зумовлене потребою регламентувати різноманітні ситуації людського спілкування. Найчастіше вони вводяться в індивідуалізовану мову персонажів для підсилення й увиразнення безперервного потоку мовлення. Зазначимо, що “номінативний аспект значення вигуківих ФО зводиться до мінімуму, а конотативний відіграє першорядну роль” [2, с. 69]. Аналізовані одиниці – це не тільки засіб передачі емоційної характеристики героїв, їх ставлення до навколишнього світу, а й відбиток стану мови в певний історичний час, показник художніх смаків автора, рівня володіння ним літературною та народно-розмовною мовами.

Семантичний простір вигуківих фразем у художньому тексті П. Куліша надзвичайно широкий, тому на основі аналізу семантичних класифікацій вигуківих ФО виділяємо кілька семантичних груп: емоційні, імперативні, релятивні, формули соціального етикету.

1. Емоційні вигуківі фрази служать для вираження емоційних станів, переживань героїв. Семантика вигуківих ФО – складне поєднання основних значень із різними додатковими відтінками, тому для з'ясування семантики емоційних вигуківих одиниць потрібен максимальний актуалізаційний контекст:

1) здивування, захоплення, задоволення: “Що ж то за весілля скоїлось, то й сказати не можна!” [4, 185]; “А як до вінця їхали, то – *госпode мій!* – вісьмерик волів з Піжмурок пригнали” [4, с. 185];

2) відчаю, безсилля, неможливості здійснити що-небудь: “*Бог його вже знає, що в його на душі було тоді, а послі об’явилось...*” [4, с. 186];

3) хвилювання, заклопотаності, страху: “*Молоде ж було, а горде й потайне, крий бже!*” [4, с. 183];

4) досади, роздратування, обурення з приводу чогось, незадоволення чим-небудь: “... сам собі смерті не заподіяв, а далі – *постривай же* – взяв та й прихилився до вбогої сироти, до Орини безталанної! А та собі – *постривай же!* – та й переказала сотникові: *призди за рушником!*” [4, с. 187].

2. Імперативні вигуківі ФО використовуються письменником з метою вираження й передачі волевиявлень, бажань, заборон, команд тощо. Імперативного характеру таким вигуківим ФО надають частки *нехай, бодай* та дієслівний компонент у формі наказового способу. В аналізованому тексті виокремлюємо два типи імперативних вигуківих фразем:

1) імперативні вигуківі ФО, що поєднують наказовість, спонукання до дії з негативним ставленням мовця до об’єкта волевиявлення (прокльони) та позитивними побажаннями: “*Нехай господь од такого боронить всякого чоловіка хрещеного...*” [4, с. 186]; “*Бодай вас, мої безталанночки! — каже, було, бабуся*” [4, с. 187];

2) імперативні вигуківі ФО, волевиявлення яких спрямоване на самого мовця: “*Бодай би лучче такого й не чувати!*” [4, с. 186].

Отже, актуалізація висловів, які виражають емоції людини, сприяє синонімізації значної частини ідіом, а також спричиняє наповнення багатьох фразеологізмів емотивними лексичними й лексико-дериваційними компонентами.

Емоційна й експресивна насиченість вигуківих ФО зумовлює продуктивність їх у мовотворчості П. Куліша. Ця група фразем виконує роль національно-мовного компонента в художньому відтворенні дійсності. Поширенішими є емоційні, імперативні та формули вигуківих ФО, у структурі яких значущими є лексема *Бог – Бже* та особові форми дієслова *дати*. Реєстр вигуківих фразеологізмів є показником художніх смаків П. Куліша при моделюванні індивідуальної картини світу засобами української мови.

На основі проаналізованого матеріалу робимо висновок, що фразеологізми як номінативно-експресивні одиниці цілісно відображають в оповіданні письменник не тільки картини тогочасної селянської дійсності, а й внутрішній стан людської душі, найменші психічні конфлікти, яскраві емоції та неймовірні пристрасті. Зауважимо, що П. Куліш при зображенні картин реальної дійсності часто вводив у текст дієслівні, адвербіальні та вигуківі фразеологізми, підкреслюючи тим самим тяжіння до стихії розмовної мови, адже володів талантом відчувати народне у сприймані естетичної природи слова. За допомогою сталих мовних одиниць автор повніше відтворив колорит

образного народного мовлення як з позитивними, так і з негативними відтінками, чіткіше схарактеризував особливий душевний стан людини.

Список використаних джерел

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х. : Вид-во при Харк. ун-ті, 1987. – 137 с.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 155 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 255 с.
4. Куліш П.О. Твори : в 2 т. / Пантелеймон Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2 : Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; статті та рецензії [упоряд. М.Л. Гончарук]. – 586 с.

УДК 811.161.2'42

Кондраченко Наталя,

Одеський національний університет імені І.І.Мечнікова

МОВНА ГРА ЯК ПРОВІДНИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено виявленню ігрового принципу створення постмодерністського художнього дискурсу. Окреслено специфіку понять «мовна гра» та «лінгвістична гра» та їхню реалізацію в постмодерністському дискурсі. Розглянуто постмодерністські прозові твори українських письменників, у яких лінгвістичні ігри стають стрижневим елементом текстотворення.

Ключові слова: мовна гра, лінгвістична гра, постмодерністський дискурс, художній текст.

Article is devoted to the principle of creating a game of postmodern literary discourse. Analyzed the concept of "language game" and "linguistic game" and their implementation in a postmodern discourse. Considered postmodern prose works of ukrainian writers, in which language games are the core element of the text.

Keywords: language play, language play, post-modernist discourse, literary text.

Artykuł jest poświęcony ujawnieniu zasady do gry tworzenia postmodernistycznego dyskursu literackiego. Także określono osobliwości terminów „gra językowa”, „gra lingwistyczna” oraz ich realizację w dyskursie postmodernistycznym. Przeanalizowano postmodernistyczne prozaiczne utwory poetów ukraińskich, w których lingwistyczne gry stają głównym elementem tekstotworzenia.